

The Position of Rafat in Islamic Culture and its Effects on Individual and Social Life

Abdolmotaleb Abdollah

Associate Professor of Islamic Education,
Allameh Tabataba'i University, Tehran,
Iran

Abstract

The current research has investigated the place of rapture in verses and traditions in Islamic culture. This question is raised, what are the position and individual and social effects of building a social system based on raphat in Islamic culture? The objective results of Rafat in individual and social life and what can be inferred from the life of the Holy Prophet (PBUH), Imams and religious leaders and religious commentators, is that God's Rafat, if it is carried out in its special meaning, is arresting the believers, forgiveness and kindness. God will be faithful to his servants and strive to achieve collective and individual happiness. Leniency in the meaning of its use by the government means pardoning and forgiving the mistakes of reformable criminals in the society, reformable political elites, and also trying to promote kindness and compassion from the government towards the behavior of different sections of the society. This procedure is based on compassion in society, moving in the direction of reforming society's affairs, creating opportunities for people to repent and return to the divine path, as well as developing kindness and good qualities. Therefore, what can be inferred from Rafat indicates its important role in creating a social system. This article used the descriptive and analytical method, and the means of conducting library research and referring to books, articles, and scientific and jurisprudential research related to the present discussion.

Keywords: Kindness, Islamic Culture, Mercy, Social System Building, Benevolence, Prosperity.

– Corresponding Author: abddolah_ab@yahoo.com

How to Cite: Abdollah, A. (2024). The Position of Rafat in Islamic Culture and its Effects on Individual and Social Life, *Journal of Seraje Monir*, 15(48), 159-184. DOI: 10.22054/ajsm.2024.75852.1966

Introduction

The present research has investigated the place of kindness in verses and traditions and its effects on individual and social life. In religious culture and Islamic teachings and what is inferred from the life of the Holy Prophet (PBUH), imams, religious elders, and religious commentators kindness has a special place and has various dimensions, which include arresting the believers, forgiveness and benevolence towards the servants of the believers and Efforts will be made to achieve collective and individual happiness. Leniency in the meaning of its use by the government means pardoning and forgiving the mistakes of reformable criminals in society, reformable political elites, and also trying to promote kindness and compassion from the government towards the behavior of different sections of society. This procedure is based on compassion in society, moving in the direction of reforming society's affairs, creating opportunities for people to repent and return to the divine path, as well as developing kindness and good qualities; therefore, what can be inferred from kindness indicates its important role in creating a social system.

Background Research

Siyuti Jalaluddin Abdurrahman, *Al-Itqan fi Ulum al-Qur'an*, researched by Mohammad Abulfazl Ibrahim, Beirut, 1418.

Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hossein (1417), *Al-Mizan fi al-Tafsir al-Qur'an*, Qom: Publications of Qom seminary community.

Tarihi, Fakhreddin (1375), *Majma Al-Baharin*, Tehran: Mortazavi Publications.

Askari, Hossein bin Abdullah (1412), *Al-Farooq Al-Ghawaiyeh*, Qom: Islamic Publications.

Fakhr al-Haggeen, Muhammad ibn Hassan (1363), *Idah al-Fawad*, Qom: Ismailian Publications.

Farahidi, Khalil Ibn Ahmad (1414), *Al-Ain*, Qom, Hijrat Publications.

Research Methodology

Conducting library research and referring to books, articles, and scientific and jurisprudential research related to the present discussion.

The Final Result

Taking into consideration that kindness is one of the valuable treasures of Islam and its examples are numerous in the verses and traditions, organizing personal and social life based on kindness plays an important role in improving individual and social affairs. Compassion, which is a part of mercy and is dedicated to believers under the title of mercy, has an important role in showing the way for servants who are looking for perfection and have stepped on the divine path. But kindness can be seen both by God and his kindness towards his servants and by his servants who use forgiveness, are very kind, and also have good behavior towards each other. Compassion is very important in Islamic culture, the life of the Prophet of Islam, the advice and behavior of imams, and the advice of Islamic sages and scholars, and even in the areas of individual and social life, the governance system has effective applications, including in judicial issues. When the discussion is not about human rights or limits, God's kindness can include believers and non-believers, and this practice should also be placed as the main theme of life and interaction with other members of society.

Based on what has been reviewed, building a social system based on kindness and taking advantage of God's kindness requires several basic steps: First, a person must be obedient to God and the Messenger of God. Second, they should confess their sins, because those who accept their sins and mistakes and seek correction, open their hearts to accept divine and enlightened rulings. In this case, their mistakes will be ignored and they will be forgiven. The next step is to be able to correct their mistakes, in which case they can benefit from God's grace and gaze. In addition, forgiveness in people's lives brings their hearts closer to each other, reduces resentment and turbidity, promotes the culture of forgiveness, and helps people who have made mistakes in any way so that they can return to their lives within the framework of a corrective procedure. More than anything else, the latter solution can be used in the field of lawsuits, where people can ignore some of their personal interests and provide the ground for friendship and kindness in society. This article used the descriptive and analytical method, and the means of conducting library research and referring to books, articles, and scientific and jurisprudential research related to the present discussion.

جایگاه رأفت در فرهنگ اسلامی و آثار آن در زندگی فردی و اجتماعی

عبدالمطلب عبدالله* | دانشیار گروه معارف اسلامی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی جایگاه رأفت در آیات و روایات و آثار آن در زندگی فردی و اجتماعی پرداخته است. در فرهنگ دینی و معارف اسلامی و آنچه از سیره رسول اکرم (ص)، ائمه و بزرگان دینی و مفسران دینی استنباط می‌شود، رأفت جایگاهی خاص و دارای ابعاد گوناگون است که شامل دستگیری از مؤمنان، گذشت و احسان نسبت به بندگان مؤمن و تلاش برای تحقق سعادت جمعی و فردی خواهد شد. رأفت در معنای استفاده از آن توسط حاکمیت به معنای عفو و گذشت از خطاهای مجرمان اصلاح‌پذیر در جامعه، نخبگان سیاسی قابل اصلاح و همچنین تلاش برای ترویج مهربانی و ترحم از سوی حکومت در قبال رفتارهای اقشار مختلف جامعه است. این رویه مبتنی بر رأفت در جامعه، حرکت در مسیر اصلاح امور جامعه، ایجاد فرصت برای توبه و بازگشت افراد به مسیر الهی و همچنین بسط مهربانی و خصال نیکو است؛ بنابراین آنچه از رأفت قابل استنباط است، نشانگر نقش مهم آن در ایجاد نظام‌سازی اجتماعی است. در مقاله حاضر از روش توصیفی و تحلیلی بهره برده شد و ابزار انجام پژوهش کتابخانه‌ای و استناد به کتب، مقالات و تحقیقات علمی و فقهی موجود در ارتباط با بحث حاضر است.

کلیدواژه‌ها: رأفت، فرهنگ اسلامی، رحمت، نظام‌سازی اجتماعی، احسان، سعادت.

بیان مسئله

دین اسلام دین رحمت و مودت است و از این جهت همواره بر زندگی توأم با دوستی، مهربانی و زندگی نیکو تأکید کرده است. هم در اداره امور مؤمنان و هم غیر مؤمنان از سوی خداوند و هم در راستای بهبود و اصلاح زندگی افراد جامعه از روش‌های مختلفی یاد شده است که یکی از مهم‌ترین آنان، رأفت است. رأفت به معنای ترحم و بسیار مهربانی است و هنگامی که از سوی خداوند متعال اعمال می‌شود، به معنای احسان به بندگان و گذشت از آنان است؛ اما هنگامی که از سوی بندگان صورت می‌گیرد، ناظر بر رفتار ترحم‌آمیز، مهربانانه و توأم با گذشت است که نیازمند نرم‌دلی و رفتارهای نیکو و گذشت در زندگی است؛ بنابراین در رفتار مبتنی بر رأفت، توصیه به رحمت در زندگی بسیار حائز اهمیت است و می‌تواند زندگی فردی و اجتماعی افراد را سامان بخشیده و به کمال برساند. با این حال میان رحمت و رأفت علی‌رغم همپوشانی‌هایی که با یکدیگر دارند، تفاوت وجود دارد. تفاوت این است که رحمت واسعه است و رأفت معطوف به نگاه پروردگار به بندگان خاص است که خود را مطیع و تسلیم امر خداوند می‌دانند. از این رو، رأفت را رحمت رحیمیه نیز نام نهادند و رحمت رحمان در مقابل با آن تعریف می‌شود که به معنای احسان خداوند به بندگان و گذشتن از گناهان آنان می‌باشد. به هر صورت مطالعه و بررسی اجمالی برخی از آیات، سیره رسول اسلام (ص) و ائمه هدی نشان‌دهنده آن است که نمونه‌های مختلفی از رحمت تجربه‌شده و به ما رسیده است. رویکردی مبتنی بر احسان، اخلاق نیکو و گذشت که اصلی اساسی در هدایت بندگان مؤمن و همه بندگان به‌طور اعم خواهد شد. خداوند متعال در آیات متعدد، خود را به صفت «رأفت» توصیف کرده است. از جمله در آیه شریفه که فرموده است: «وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ» (بقره، آیه ۷). یا چنان‌که پیامبر گرامی اسلام را بدان ستوده است و در آیه شریفه در این باره چنین فرموده است: «لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ» (توبه، آیه ۱۲۸).

بدین ترتیب هم از منظر آیات و روایات و هم از منظر سبک زندگی و فرهنگ

اسلامی، رأفت یکی از موارد اثرگذار در زندگی انسان‌هاست که نتایج سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آن از اهمیت خاصی برخوردار است. مخصوصاً آنکه باعث گذشت و احسان خداوند نسبت به بندگان خویش شده و از طرف دیگر باعث ترویج روحیه مهربانی، ترحم و دوستی میان انسان‌ها با یکدیگر می‌شود؛ بنابراین رأفت و جلوه‌های آن می‌تواند به صورت عمودی (خداوند نسبت به بندگان) و افقی (روابط مبتنی بر رأفت میان انسان‌ها با یکدیگر) در نظر گرفته شود. بر این اساس، همانند سایر احکام و دستورات دینی، رأفت نیز نمی‌تواند بدون اثرگذاری در حوزه‌های فردی و اجتماعی زندگی افراد جامعه باشد. هنگامی که بحث از رحمت است، این اثرگذاری شامل همه انسان‌ها از طرف خداوند تبارک و تعالی خواهد بود و هنگامی که بحث از رأفت است، مؤمنان و خداجویان، شامل گذشت و احسان خداوند خواهند شد. همچنان که در عرصه روابط اجتماعی و میان انسان‌ها، زندگی مبتنی بر محبت، دوستی و مبتنی بر ترحم و از خودگذشتگی نیازمند رأفت است.

با توجه به موارد گفته‌شده پژوهش حاضر درصدد است تا به بررسی جایگاه رأفت در فرهنگ اسلامی بپردازد. برای پرداختن به این موضوع نیازمند بررسی لغوی و اصطلاحی رأفت، جایگاه آن در آیات قرآنی و روایات، حدود و ثغور مفهومی و حوزه فراگیری آن و مرزبندی و یا درهم تنیدگی آن با رحمت و همچنین آثار و نتایج فردی و اجتماعی آن پرداخته خواهد شد. بحث دیگری که در مباحث پیش‌رو مطرح خواهد شد، جایگاه رأفت از منظر حاکمیت است که بیشتر در حوزه مباحث حقوقی و قضایی کاربرد دارد. در هر صورت سؤال پژوهش حاضر این است: جایگاه رأفت در نظام‌سازی اجتماعی در فرهنگ اسلامی چیست و آثار و نتایج آن در حوزه فردی و اجتماعی کدام است؟

چارچوب نظری؛ نظام‌سازی فقهی

از جمله دغدغه‌های مهم مسلمانان و به‌طور مشخص اندیشمندان و فقهای اسلامی این بوده است که بتوانند نقش و کاربرد قواعد فقهی، احکام شریعت و دستورات دینی را در عرصه زندگی واقعی مردم نشان دهند؛ به عبارت دیگر، نشان دادن مسیر زندگی عملی مردم از طریق اصول و قواعد دینی، دغدغه مهمی است که از دیرباز به تفسیر متون دینی در

جایگاه رأفت در فرهنگ اسلامی و آثار آن در زندگی فردی و اجتماعی؛ عبدالله | ۱۶۵

چارچوب شرایط زمانه و یا تطبیق دادن رفتارهای فردی و اجتماعی با قواعد دینی منجر شده است. در این میان پرسش این بود که آیا فقه و احکام دینی می‌تواند و باید نظام‌سازی داشته باشد؛ یعنی از دل احکام پراکنده، نظامی ارائه دهد و نظریه‌های منسجم و گویایی را در ابعاد مختلف زندگی از قبیل اقتصاد، سیاست و فرهنگ ارائه کند؟ (مهریزی، ۱۳۷۹، ج ۱: ۳۲۰). با توجه به اینکه دین اسلام دارای ماهیتی سیاسی و اجتماعی است، سامان دادن به زندگی سیاسی و اجتماعی، بخش مهمی از احکام اسلامی است. این فرایند می‌تواند تحت عنوان نظام‌سازی اجتماعی از آن یاد شود. بدین معنا که با واکاوی در متون، قواعد و اصول دینی می‌توان راهکاری برای سامان دادن به زندگی اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی و... ارائه نمود؛ به عبارت دیگر، نظام‌سازی اجتماعی به معنای کاربست اصول و قواعد دینی در عرصه بهبود زندگی فردی و اجتماعی است.

در ارتباط با توانایی احکام و قواعد اسلامی برخی از متفکران از جمله شهید مطهری بر این باور هستند که: «اسلام از یک طرف، دعوی جاودانگی دارد و از سوی دیگر در همه ابعاد زندگی مداخله کرده است؛ از رابطه فرد با خدا تا روابط اجتماعی افراد، روابط خانوادگی، روابط فرد و اجتماع، روابط انسان و جهان. اگر اسلام همانند برخی ادیان دیگر به یک سلسله تشریفات عبادی و قوانین خشک قناعت کرده بود، چندان مشکلی نبود؛ اما با این همه مقررات و قوانین مدنی، جزایی، قضایی، سیاسی، اجتماعی و خانوادگی چه می‌توان کرد؟» (مطهری، ۱۳۷۳: ۱۷۸)؛ بنابراین وجود این همه قوانین و دستورالعمل‌ها گویای ظرفیت بالای دین اسلام برای سامان دادن به زندگی فردی و اجتماعی است.

بر همین اساس و با توجه به ضرورت نظام‌سازی اجتماعی در نزد احکام و دستورات دینی در پژوهش حاضر تلاش شده است تا جایگاه رأفت در فرهنگ اسلامی و کاربرد آن در عرصه زندگی فردی و اجتماعی به بحث گذاشته شود؛ یعنی اینکه نظام و دستورات دین اسلام در ارتباط با رأفت به چه نحوی می‌تواند باعث بهبود شرایط زندگی فردی و اجتماعی و زندگی توأم با سعادت را به همراه داشته باشد.

۱. معنای رأفت و تفاوت و تشابه آن با رحمت

۱-۱. تفاوت لغوی

رأفت در لغت به معنای بسیار مهربانی و ترحم آمده است. همچنین در فرهنگ لغت مربوط به واژگان قرآنی رأفت به معنای نرم‌دلی آمده است که از جمله فضائل انسانی و صفات نیکو و پسندیده است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۳۴۷). رأفت خداوند متعال به معنای احسان به بندگان و گذشت از آنان می‌باشد؛ اما رأفت در بندگان خدا به معنای نرم و دل‌نازک بودن است که در محبت و نیکی به دیگران و گذشت از آنان تجلی می‌یابد.

رأفت و رحمت را مترادف و هم‌معنا نیز دانسته‌اند. همچنان که در بیان صفات خداوندی، از مهربانی یا رحمت مترادف با مرحمت، رُحم، رأفت و حنان یاد شده است (فراهیدی، ۱۴۱۴، ج ۸: ۳۸۲). حسب تعریفی که از رأفت ارائه گردید، اگر رأفت از سوی خداوند متعال صورت گیرد، برخوردار شدن و فزونی بخشیدن و اگر توسط آدمی باشد، نوعی رقت و شفای قلب در نظر گرفته می‌شود که همراه با نوعی تعطف، عاطفه ورزیدن و انعطاف است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۳۴۷)؛ اما بررسی دقیق و عمیق‌تر نشان می‌دهد که رأفت و رحمت از جهت دامنه و گستره، دارای تفاوت‌هایی با یکدیگر هستند.

۲-۱. تفاوت اصطلاحی

برای پی بردن به تشابهات و تفاوت‌های رحمت و رأفت نیازمند تعریفی از رحمت هستیم. در یکی از این تعاریف، رحمت برخوردار شدن فرد نیازمند بدون انتظار جبران تعریف شده است (عسگری، ۱۴۱۲، ۲۵۳). بحث رحمت در نهج البلاغه به‌عنوان صفاتی انسانی و صفتی که به خداوند مربوط است، مورد توجه قرار گرفته است. در نهج البلاغه و تفسیر نورالثقلین، میان مهربانی خداوند و انسان تفاوت قائل شده است؛ یعنی اگرچه که هم انسان و هم خدا، متصف به صفات انسانی هستند، ولی خداوند به صفات انسانی رقیق‌القلب متصف نمی‌گردد (سید رضی، ۱۴۱۵، ۲۵۸).

همچنین تفاوت رأفت با رحمت - که رحمت نیز به معنای نازک‌دلی است - در این

جایگاه رأفت در فرهنگ اسلامی و آثار آن در زندگی فردی و اجتماعی؛ عبدالله | ۱۶۷

است که رقت قلب در رأفت بیشتر از رقت قلب در رحمت است (طریحی، ۱۳۷۵: ج ۲: ص ۱۱۳). علامه طباطبایی نیز میان رحمت و رأفت تفاوت قائل شده است. از نظر ایشان، رأفت مخصوص اشخاص مبتلا و بیچاره است، اما رحمت گستره وسیع تری داشته و در اعم از آن (یعنی بیچاره و غیر بیچاره) استعمال می‌شود (طباطبایی، ۱۴۱۷: ج ۱: ص ۳۲۵). بدین ترتیب می‌توان رأفت را نوع خاصی از رحمت دانست که اخص از آن است. با توجه به اینکه صفت رئوف که هم خانواده معنایی رأفت است، همواره در کنار رحیم آمده است، تنها شامل مؤمنان است و به همین دلیل است که در بسیاری از آیات قرآن کریم در کنار «رحیم» آمده است.

۲. آیات مرتبط با رأفت؛ مکی یا مدنی بودن آیات

آیات قرآن کریم، گویای اهمیت رأفت در نزد خداوند نسبت به بندگان و همچنین الگو قرار گرفتن رأفت در رفتارهای بندگان با یکدیگر است. در قرآن کریم ۱۱۴ بار آیه «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» آمده است و تنها سوره توبه (برائت) با این آیه شروع نمی‌شود.

سوره فصّلت از جمله سوره‌های مکی است (سیوطی جلد ۱: ۱۴۱۸، ۲۷) که در آیه ۳۴ این سوره مبارکه درباره رأفت چنین فرموده است: «وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ».

از جمله مهم‌ترین آیات که در این زمینه آمده است در سوره «بقره» به‌عنوان سوره‌ای مدنی است (سیوطی جلد: ۲۶، ۱۴۱۸: ۱) که در آیه ۲۰۸ در این باره فرموده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً وَ لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ». یا در آیه ۶۳ سوره «انفال» می‌خوانیم: «لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلْفَتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَ لَكِنَّ اللَّهَ أَلْفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ». در سوره «آل عمران» به‌عنوان یکی از سوره‌های مدنی و آیه ۱۵۹ چنین فرموده است: «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَأَنْفَضُوا مِنْ حَوْلِكَ». سوره «جاثیه» به‌عنوان یکی از سوره‌های مکی که آیه ۱۴ فرموده است: «قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ لِيَجْزِيَ قَوْمًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ».

سوره «الرَّحْمَنُ» که درباره مکی یا مدنی بودن آن اختلاف نظر است (سیوطی جلد

۱۴۱۸، ۳۳: ۱)؛ اما در ارتباط با موضوع رأفت و در آیه ۶۰ از این سوره مبارکه چنین آمده است: «هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ». همچنین در یکی دیگر از سوره‌های مکی، یعنی سوره «مؤمنون» آیه ۹۶ آن در ارتباط با رأفت چنین فرموده است: «ادْفَعْ بِأَلْتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةِ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ».

با مطالعه و بررسی آیات فوق و سایر آیاتی که درباره رأفت و گونه خاص رحمت حاصل شد، این نتیجه به دست می‌آید که رحمت یک فضیلت است که هم خداوند، خویش را به خاطر داشتن این صفت ستایش کرده است و هم پیامبران و مخصوصاً رسول گرامی اسلام (ص) را به دلیل متصف بودن به این صفت الهی موردستایش قرار داده است؛ اما مراتب بعدی رحمت رحیمیه یا رأفت شامل حال محسنان، پرهیزگاران، صابران و مسلمانان است که بر مبنای دستورات الهی عمل می‌کنند و هرگز از دستورات خدا سرپیچی نمی‌کنند؛ بنابراین رحمت رحیمیه دارای مراتب و سطوحی است که با عموم مسلمانان سروکار دارد و شرط بهره‌مندی از آن، عمل بر مبنای دستورات الهی است؛ زیرا رحمت خاص الهی شامل حال بندگان خاص خویش است و شامل کافران نمی‌شود (قمی مشهدی، ۱۳۹۴، ج ۱: ۳۲).

۳. نظر مفسرین و حکما در باب رأفت

در آثار متعدد فقهای شیعی، رأفت مورد توجه قرار گرفته است. هم رأفت به معنای آنچه «رأفت بندگان» است که به معنای نرم‌دلی و نازک بودن در رفتار و محبت و نیکی کردن با دیگران و گذشت در زندگی فردی و اجتماعی و هم «رأفت الهی» که به معنای احسان خداوند نسبت به بندگان است. در اثر کافی در باب رأفت به نقل از امام صادق (ع) آمده است که رأفت یکی از لشکریان عقل است (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۱: ص ۲۱). با توجه به اینکه رأفت و رحمت رحیمی هم معنا هستند و از این جهت حرکت کردن در مسیر خداوندی به معنای بهره بردن از رحمت الهی و پیمودن مسیر تقرب الهی است. اغلب حکما و مفسران بر اهمیت و جایگاه رأفت در کسب و رسیدن به تقرب الهی تأکید کرده‌اند. پیمودن این مسیر نیز مستلزم عنایت خداوندی است. در آیات متعددی از جمله در سوره نوح آیات ۱۰-

جایگاه رأفت در فرهنگ اسلامی و آثار آن در زندگی فردی و اجتماعی؛ عبدالله | ۱۶۹

۱۲، سوره هود آیه ۷۳، سوره حدید آیه ۲۸، سوره طلاق آیه ۴، به این موضوع اشاره شده است. آیات اخیر همگی ناظر بر رأفت و خاص بودن آن برای مؤمنان و عدم اطلاق آن به کافران است؛ یعنی رحمت رحیمیه خاص مؤمنین است (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱، ۳۰). با توجه به معطوف بودن رأفت به بندگان خاص و مؤمنان، تکلیف این گروه از انسان‌ها نیز دشوار خواهد بود؛ زیرا قرار داشتن در زمره پرهیزگاران و محسنین و مؤمنین نیازمند اجرای دستورات دینی و خارج نشدن از مسیر ربوبیت است. در این صورت، بندگان خاص هم در حق و هم در تکلیف، مسیرهای متفاوتی نسبت به دیگران می‌پیمایند و این از صفات الهی است که مؤمنان خاص خود را به شیوه الهی تربیت می‌کند و به سعادت می‌رساند.

در اسلام احسان و رفتار نیکو یک وظیفه مسلمانی برای به دست آوردن کمال یا برتری در عبادت است؛ مانند مسلمانانی که خدا را چنان عبادت می‌کنند که انگار او را می‌بینند در حالی که آن‌ها نمی‌توانند او را ببینند. آن‌ها مسلماً باور دارند که خدا دائماً در حال نگاه کردن به آن‌هاست. رأفت نیز یک رفتار نیکو و فضیلت است که تسری آن به رفتارهای انسانی و در عرصه زندگی فردی و اجتماعی به معنای گذشت، ترحم و نوعی مسؤولیت انسانی در قبال هم نوع خود است.

با وجود (رأفت) رحمت رحیمی که خاص است، انسان در مسیر کمال حرکت کرده و مطلوب خویش را می‌یابد (رحیم‌پور، ۱۳۸۷: ۶۵۵)؛ به عبارت دیگر مخاطب رحمت رحیمی (رأفت)، بندگان خداوند است که در چارچوب آن، انسان‌ها مسیر حق را می‌یابند و به سمت بی‌نهایت که همانا خداست رهسپار می‌شوند. به همین دلیل، حکمای معاصر نیز این نوع رحمت را خاص و متعلق به مؤمنان می‌دانند (موسوی خمینی، ۱۳۸۰: ۸۶). دلیل این توجه و اختصاص رأفت به مؤمنان و بندگان خاص نیز آفریده شدن انسان توسط خداوند و شناخت خداوند از مخلوق خویش است که برای برآورده شدن نیازها و خواسته‌های خود، کسی جز خداوند آفریننده خود ندارند. در آیه ۱۴ سوره ملک به همین مطلب اشاره شده است که می‌فرماید: «أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ». با توجه به اینکه خداوند متعال از هر فردی نسبت به شرایط، استعداد، توانایی و ظرفیت وی بیشتر آگاه است، مهم‌ترین

بستر برای به کمال رسیدن انسان همین مسیر تعیین شده از سوی خداوند است. پروردگار متعال در سایه رأفت، به مدد توانمندی‌هایی که به انسان داده است، توانایی به کمال رساندن وی را دارد؛ یعنی به کمال رساندن انسان و بهره‌مندی انسان از آن، همان بهره‌مندی از رحمت رحیمیه است (محمدی ری‌شهری، ۱۳۶۰: ۳۸). توضیح رأفت الهی (رحمت رحیمیه) به معنای گزینش و متعلق بودن آن به افراد خاصی نیست که تصور شود برخی برای همیشه از این رحمت بهره‌مند هستند و برخی دیگر همیشه از آن محروم می‌مانند. با این حال از منظر اهمیت رأفت در زندگی مؤمنان و توجه خداوند به رشد و ترقی کمالات انسانی، باز گذاشتن درهای رحمت رحیمیه از سوی خداوند از جمله مصادیق رأفت نسبت به بندگان است؛ یعنی اینکه رحمت رحیمی با مسلمانان در ارتباط است. برای اینکه رحمت رحیمی و کمال، شامل حال ایشان شود، می‌بایست از دستورات خداوند و رسول گرامی اسلام (ص) پیروی گردد (پرجمی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۰۳)؛ بنابراین راه برای همه مؤمنان و حتی کسانی که به شیوه توبه و اصلاح رفتار خود پایبند هستند، باز گذاشته می‌شود. در این صورت رأفت (رحمت رحیمیه)، راهی برای بازگشت مسلمانان از مسیر گناه و بهره‌مندی از تفضل الهی است که با اراده وی تحقق خواهد یافت. ثمره مهمی که رأفت در پی دارد، امکان بازگشت به مسیر الهی، توصیه به رفتارهای نیکو به‌عنوان تکلیف مؤمنان جهت بهره‌مندی از الطاف الهی و همچنین سعادت حیات دنیوی و اخروی است. به این دلیل که انسان مؤمن به واسطه تقوا و ایمان، در دنیا و آخرت مشمول رحمت خاص خداوند قرار می‌گیرد (قمی مشهدی، ۱۳۹۴، ج ۱: ۳۰). از جمله نتایج این بهره‌مندی ترغیب سایر افراد جامعه برای رویگردانی از گناه، بازگشت به مسیر شریعت و احکام الهی و همچنین دوری‌گزینی از رذائل و سیئات است.

۴. نظام سازی اجتماعی از طریق رأفت

با توجه به اهمیت رأفت چه از طرف خداوند که در حق مؤمنان روا داشته شده و چه در سطح زندگی فردی و اجتماعی از سوی انسان‌ها نسبت به یکدیگر باید گفت که این دستورات دینی که در آیات و روایات و سنت اسلامی دیده می‌شود، جایگاه قابل توجهی

جایگاه رأفت در فرهنگ اسلامی و آثار آن در زندگی فردی و اجتماعی؛ عبدالله | ۱۷۱

در عرصه زندگی فردی و اجتماعی داشته که به برخی از آثار مهم آن از حیث نظام‌سازی پرداخته خواهد شد.

۴-۱. تقدم رأفت در سنت در سطح عمل فردی و اجتماعی

اگر بتوان نظام‌سازی را اعتباربخشی و درهم‌تنیده دانستن معارف انسانی در راستای سامان بخشی به ابعاد مختلف حیات مادی و معنوی تعبیر کرد (طالبی طادی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۰۰) در این صورت دستگاه اندیشه‌ورز با استناد به دستورالعمل و احکام دینی و یا سیره رسول گرامی اسلام (ص) و ائمه اطهار (ع)، توانایی کاربست رأفت میان بندگان و یا شرایط بهره‌مندی انسان‌ها از سوی خداوند را به ما نشان دهد. باین‌حال، جست‌وجو درباره رفتارهای مبتنی بر رحمت از سوی پیشوایان دینی از جمله رسول گرامی اسلام (ص) گویای آن است که ایشان همواره از این شیوه برای بهبود اوضاع و شرایط و نشان دادن رحمت خداوندی بهره برده‌اند. از جمله روایت شده است که پیامبر اسلام (ص)، سیزده سال قبل از هجرت به مدینه، در مکه مکرمه بسیار مورد آزار قرار می‌گرفتند. همچنان که ایام حضور رسول گرامی اسلام (ص) در مکه از سخت‌ترین و دشوارترین روزها بوده است؛ اما هنگامی که سپاه اسلام توانست مکه را فتح کند و رسول گرامی اسلام (ص) بر آن دشمنان لجوج و عنود پیروز شد و مکه را فتح کرد، همه آن دشمنان را مورد عفو و رحمت اسلامی قرار داد و خطاب به آنان فرمودند: «إِذْ هَبُوا نَفْسَهُمْ لِطَلْقَاءِ» به‌علاوه هنگامی که شنیده شد که یکی از سربازان اسلام، پرچمی در دست گرفته و شعار انتقام‌جویی می‌دهد، پیامبر اسلام ناراحت شدند و پرچم را از دست آن سرباز گرفت و بجای شعار انتقام، شعار صلح و دوستی سر داد و چنین فرمودند: «الیوم، یوم الرحمة». (مکارم شیرازی، ۱۳۸۵: ۴۵). با توجه به همین فقره بیان‌شده می‌توان به تفاوت «رأفت» و «رحمت» پی برد؛ زیرا در اینجا، «رحمت» خداوندی و دستور رسول گرامی اسلام (ص) شامل حال کافران بوده است؛ بنابراین هنگامی که مانع سرباز انتقام‌گیرنده شد و خطاب به آزاردهندگان مسلمان فرمودند: شما آزاد هستید و سپس فرمودند که مورد رحمت الهی قرار گرفتید، ناظر بر گستره وسیع رحمت که هم برای مؤمنان و هم برای کافران به کاررفته است. هرچند در این روایت شامل

حال غیرمسلمانان شده بود.

با توجه به معنا و کاربرد رأفت در فرهنگ اسلامی، بر انسان‌ها نیز لازم است که نسبت به یکدیگر برخورد «رئوفانه» داشته باشند و این رویه را پیشه زندگی خود قرار دهند و این از شرایط و آداب نظام‌سازی اجتماعی از طریق رأفت است؛ زیرا از جمله موارد قابل توجه در نظام‌سازی، مبنا بودن دستگاه شریعت است و وجوه الزام آن نیز توسط شریعت تعیین می‌شود (طالبی طادی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۱۴). در همین راستا باید بیان نمود که آیه ۹۰ سوره نحل بیانگر این مسئله است که دستور اساسی خداوند در سفارش به انسان رعایت رفتار رئوفانه و احسان است، آنجا که می‌فرماید: *إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ (النحل: ۹۰)* از این رو احسان، رکن اساسی حقوق و فرامین اسلامی محسوب می‌شود. همچنان که در قرآن آمده است: *«وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا»*.^۱ در سوره الرحمن آیه ۶۰ آمده است: *هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ؟* می‌بینیم که قرآن همواره انسان را در وهله اول به نیکی و خوشرویی و رعایت عدالت با دیگری دعوت می‌کند و این را در برخورد با انسان‌ها چه مسلمان و چه غیر مسلمان یکسان می‌بیند. آنجا که نیکی و عدالت را در مورد کافران نیز روا داشته است و می‌فرماید: *لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِمَا كَفَرُوا قَدْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ* (الممتحنه: ۸). حضرت علی (ع) در نهج البلاغه درباره تفاوت رعایت عدل با رعایت احسان می‌فرماید: *«العدل الانصاف و الاحسان التفضل؛ عدل رعایت انصاف و احسان انعام و بخشش است. در نهج البلاغه آمده است: «أحسنوا في عقب غيركم تحفظوا في عقبكم؛ به بازماندگان دیگران نیکی کنید تا حرمت بازماندگان شما حفظ شود (سید رضی، ۱۴۱۵، حکمت ۲۳۱: ۵۰۹)»*.

رویه مبتنی بر رأفت در سنت اسلامی دارای پیشینه گسترده و متنوعی است. همچنان که دعوت به گذشت به جای قصاص و ضرورت صلح و دوستی میان انسان‌ها ابعاد مختلف این

۱. آیاتی به همین مضمون: انعام/ ۱۵۱، احقاف/ ۱۵، عنکبوت ۸.

جایگاه رأفت در فرهنگ اسلامی و آثار آن در زندگی فردی و اجتماعی؛ عبدالله | ۱۷۳

رویه را نشان می‌دهد که در نزد آیات قرآن و سیره رسول گرامی اسلام (ص) قابل مشاهده است. از انس نقل شده که گفته است: هیچ دعوی قصاصی را ندیدم که به پیامبر (ص) ارجاع شد، مگر اینکه آن حضرت به عفو و گذشته توصیه می‌کرد (بیهقی، ۱۴۲۴، ج ۸: ۹۷-۹۶)؛ بنابراین پیامبر اکرم (ص) در دعوی قصاص پیوسته به عفو توصیه می‌کرد که خود گویای رأفت اسلامی نسبت به کسانی است که به یک عمل مجرمانه دست زدند و در صورتی که دعوا جنبه حق الناسی نداشته باشد و رضایت طرفین حاصل شود، عفو و رأفت، جای قصاص را می‌گیرد. حتی روایتی از رسول گرامی اسلام (ص) نقل شده است که ایشان در مورد ولی دمی که قصد داشت تا قاتل را قصاص کند، فرمودند: «اگر قصاص صورت گیرد، او هم مانند قاتل خواهد بود» (بیهقی، ۱۴۲۴: ۹۷). روشن است که جست‌وجو در چنین رفتارها و مواضعی از سوی رسول گرامی اسلام (ص)، گویای مصادیق متعدد رأفت از سوی حاکم جامعه اسلامی است که در شرایط مختلف و با عنایت به اینکه یک رفتار در چه شرایطی رخ می‌دهد، تلاش برای ارائه راهکار جهت یک رفتار رأفت گونه صورت می‌گیرد. قانون‌گذار در اسلام نیز با استناد به همین رویکرد رأفت‌آمیز از دیه و حبس و یا حتی سایر روش‌های مجازات حبس به جای قصاص بهره برده است. این رویکردها بیانگر رویکرد کمینه‌گرای اسلام به مقوله کیفر و سزادهی و توجه به رأفت، گذشت و عفو به عنوان راهی برای اصلاح رفتارهای انسانی و همچنین ساختن یک جامعه الهی برای رسیدن به سعادت است.

۲-۴. وظایف حاکمیت در قبال نظام‌سازی از طریق رأفت

نظام‌سازی اجتماعی نیازمند نقش مؤثر دستگاه دولت و نظام سیاسی برای ترویج صفات و خصال نیکو میان مردمان است که یکی از آن رفتار مبتنی بر رأفت می‌باشد. با توجه به اینکه اسلام دینی سیاسی و اجتماعی است، آیات، احکام و روایات در عرصه سیاسی و اجتماعی نیز کاربرد پیدا می‌کنند. از جمله این موارد نیز رأفت است. از جمله مواردی که رأفت می‌تواند کاربرد داشته باشد، در حوزه قضایی است. هنگامی که بحث از عفو، بخشش، حقوق عامه مردم و یا سختگیری بر برخی از احکام می‌شود، می‌توان از نقش

رأفت سخن گفت. در قرآن کریم، خداوند متعال در زمینه اجرای حد زناکار، اعمال رأفت و دلسوزی را نهی کرده است (سوره نور، آیه ۲). با این دلیل که برخی از فقهای شیعی بر این باور هستند که در اجرای حدود، شفاعت پذیرفتنی نیست (نجفی، ۱۴۱۶، ج ۴۱: ۳۹۵). یا در برخی از موارد گفته شده است که قول مشهور آن است که تازیانه با شدت زده شود (فخر المحققین، ۱۳۶۳، ج ۴: ۴۸۲)؛ اما در سایر موارد که حدود جاری نیست، رأفت میان انسان‌ها و نهادهای سیاسی و دولتی با مردم دارای اهمیت است. بدین معنا که با توجه به شرایط و وضعیت حاکم بر جامعه نیازمند کاربست رأفت در حق کسانی هستیم که به دلایلی غیر عمدی، تحت تأثیر شرایط و وضعیت اقتصادی و اجتماعی و یا رفتارهای احساسی مرتکب اعمال بزهکارانه شده‌اند که از منظر کاربرد رأفت از سوی حاکمیت (نهادهای قضایی) نیازمند استفاده از احسان و رأفت هستیم.

به علاوه اینکه رحمت از جهت اثرگذاری روش ملایمت، نرم‌خویی و جذب دیگران و از جمله نزدیکان و مؤمنان یکی از شیوه‌های خاص رسول گرامی اسلام (ص) برای گرایش هرچه بیشتر مردم به دین اسلام بوده است و این می‌تواند در کسب رضایت آحاد مردم از نظام سیاسی و نهادهای موجود در جامعه دنبال گردد. از عوامل موفق بودن این روش نیز همان خلق و خوی و ملایمت و نرمی در رفتار پیامبر اکرم (ص) بوده است (مطهری، ۱۳۷۷: ۱۳۸).

بدین ترتیب باید گفت که رأفت از خصوصیات بارز حاکم در جامعه اسلامی است. همچنان که یکی از وظایف فردی حاکم، از منظر امام علی (ع)، مراعات اخلاق اسلامی، هنگام ارتباط با مردم است. این مطلب در نامه‌ها و عهدنامه‌های مختلف به حاکمان و کارگزاران توصیه شده و مراعات آن خواسته شده است. آنچه حضرت علی (ع) از کارگزاران خویش خواسته است در محورهای زیر قابل بیان است:

الف). رحمت و شفقت: یکی از جلوه‌های اخلاق اسلامی که حاکم باید در حد اعلی آن را مراعات کند، رحمت و شفقت به مردم است. او باید مردم را دوست داشته باشد و با لطف و مهربانی با آن‌ها رفتار کند و قلبش مملو از محبت آن‌ها باشد. این فرمانی است که

جایگاه رأفت در فرهنگ اسلامی و آثار آن در زندگی فردی و اجتماعی؛ عبدالله | ۱۷۵

امیر موحدان به حاکم مصر می‌کند و از او چنین می‌خواهد: «و اشعر قلبك الرحمة للرعية و المحبة لهم و اللطف بهم؛ (همان، نامه ۵۳).

ب) گشاده‌رویی و نزدیکی با مردم حاکم در برخورد با مردم باید گشاده‌رویی روبه‌رو شود و این یکی دیگر از ابعاد اخلاق اسلامی است که حضرت مراعات آن را وظیفه حاکم می‌داند و انجام آن را از محمد بن ابی بکر خواسته است (همان) و به کارگزاران خویش در امور صدقه فرمان می‌دهد با چهره عبوس با مردم روبه‌رو نشوند (همان، نامه ۲۶).

ج) عیب‌پوشی از مردم: موقعیت اجتماعی حاکم او را در موقعیتی قرار می‌دهد که از اوضاع و احوال مردم آگاه است و قدرت دارد بر کارهای مخفی آن‌ها مطلع شود و بر اعمال خوب و بد آن‌ها آگاهی یابد. در این میان وظیفه‌ای سنگین بر دوش حاکم وجود دارد، نباید در پی یافتن امور مخفی مردم باشد و در این مورد وظیفه‌ای ندارد؛ و اگر عیبی از مردم برایش آشکار شد، باید تا حد امکان پرده‌پوشی کند و از پخش آن جلوگیری کند. حضرت علی علیه‌السلام وظیفه حاکم را تنها اصلاح اموری می‌داند که بر او آشکار می‌شود و باید حکم امور مخفی را به خداوند واگذار کند. نهایتاً اینکه رفتارهای مبتنی بر رأفت جایگاه حاکمیت را در میان مردم به‌عنوان یک نهادی که طالب خیر و خوبی برای آنان نمایانگر می‌سازد.

با توجه به رابطه متقابل رفتار مبتنی بر رأفت انسان با خدای متعال، رحمت رحیمیه یا رأفت، وابسته به خصال و اعمال نیک انسانی است؛ بنابراین راه دریافت رحمت الهی، در پیش گرفتن رویه نیک است که از نتایج آن، بهره‌مندی از نعمات دنیوی و سعادت اخروی است. اعتقاد به رأفت الهی به معنای بهره‌مندی مؤمنان از خداوند متعال از جمله نعمت آرامش حداکثری در این دنیا و تمام نعمات رفاهی، رفاقتی، رفاهی و لذت لقای الهی در آخرت است (حاجی بابایی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۲۷). از این منظر، فیض و رحمت خاص الهی (رأفت)، ابعاد حیات مادی و معنوی مؤمنان را فراگرفته و توفیق بهره بردن هرچه بیشتر از آن و همچنین استفاده از مواهب مادی و هدایت در امور دینی و دنیوی را نصیب این

بندگان خاص می‌کند (هویزی، ۱۴۱۲، ج ۱: ۱۴). باید نتیجه گرفت که بهره‌مندی از الطاف رأفت الهی توسط انسان‌ها، امری اکتسابی و حاصل تلاش و کوشش آنان در مسیر رسیدن به سعادت دنیوی و اخروی است که جز با اطاعت از دستورات الهی ممکن نخواهد بود.

در روایات متعدد با توجه به سیره پیامبر گرامی اسلام (ص) چنین آمده است که «رأفت» شامل حال کسانی می‌شود که به اسلام گرویده باشند و یا اینکه خواهان آن باشند تا در پناه اسلام، تعالیم اسلامی را به‌جای آورند (میزان الحکمه، جلد دوم، باب ۶۶۶، حدیث ۳۲۵۷). این رویه هنگامی در عرصه حاکمیت قابلیت عملی شدن دارد که فرد در مقام قدرت، بتواند بر قوه شهوانی و قدرت خود غلبه نموده و راه نرم‌خویی و عفو را در پیش بگیرد. در این باره نیز می‌توان به سیره همراه با رأفت رسول گرامی اسلام (ص)، اشاره نمود. رسول گرامی اسلامی (ص)، رمضان سال هشتم هجرت با ده هزار نفر از مدینه به سوی مکه حرکت کرد و با نقشه خردمندان مکه را به محاصره در آورد و بدون خونریزی دشمن را وادار به تسلیم نمود. از عواملی که به تحقق این هدف کمک شایانی نمود، علاوه بر مسئله «استتار» و «اصل غافلگیری» این بود که عباس عموی پیامبر به‌عنوان خیرخواهی برای قریش به سوی مکه رفت و ابوسفیان را به اردوگاه اسلام آورد و سران قریش بدون ابوسفیان نمی‌توانستند تصمیم قاطعی بگیرند. هنگامی که او در برابر عظمت بی‌سابقه اسلام سر تسلیم فرود آورد و ابراز ایمان نمود پیامبر از وجود او برای ارباب مشرکان حداکثر استفاده را برد، چرا که ابوسفیان بعد از مشاهده نیروی ده‌هزار نفری مسلمانان به مکه برگشت و با رنگ پریده و بدن لرزان گفت: واحدهایی از ارتش اسلام که هیچ‌کس را تاب مقاومت آنان نیست شهر را محاصره کرده‌اند و چند لحظه دیگر وارد شهر می‌گردند پیشوای آنان محمد به من قول داده که هر کس به مسجد و محیط کعبه پناه ببرد و یا اسلحه به زمین گذارد، در خانه خود را به‌عنوان بی‌طرفی ببندد و یا وارد خانه من و یا خانه «حکیم حزام» گردد، جان و مال او محترم و از خطر مصون است. پیامبر به این نیز اکتفا نکرد، پس از ورود به مکه علاوه بر پناهگاه‌های سه‌گانه پرچمی به دست «عبدالله ختمی» داد و فرمود که فریاد کند: هر کس زیر پرچم او گرد آید در امان است (مقریزی، ۱۴۲۰، ج ۱: ۳۷۹).

این رفتار رؤفانه رسول گرامی اسلام (ص)، گواهی بر رفتار رؤفانه در فرهنگ اسلامی است. اگر پیامبر (ص) پس از فتح مکه عفو عمومی اعلام نمی کرد بسیاری در صدد فرصت و ضربه زدن به پیامبر (ص) و حکومت نوپای اسلام بر می آمدند؛ اما پیامبر (ص) با دوراندیشی که داشتند، نه تنها از این تهدید جلوگیری کردند، بلکه با نشان دادن رأفت اسلامی، باعث شدند تا مردم دسته دسته و فوج فوج به سوی اسلام بیایند. نتیجه ای که از کاریست رویه رأفت منبشانه از سوی حاکمیت و رهبران سیاسی در جامعه اسلامی می توان گرفت این است که از نظر آموزه های قرآن، رهبران و مسئولان در نظام اسلامی می بایست مظهر اسمای الهی باشند. از همین رو، لازم است تا در عمل سیاسی به گونه ای رفتار کنند که مردم نشانه های رحمت را ببینند و بدان دلخوش شوند. این بدان معنا است که رهبران امت نباید تنها مبتنی بر عدالت با مردم تعامل داشته باشند، بلکه لازم است تا در برخی از موارد بر اساس دو اصل اساسی احسان و اکرام عمل کنند. شکی نیست که ظهور احسان و اکرام در افراد انسانی برخاسته از حالت روحی «رأفت» است.

۳-۴. رأفت الهی و اصلاح نظام اجتماعی

ویژگی خاص شریعت اسلامی آن است که به داشتن ویژگی هایی از جمله نرم خویی، رأفت و مهربانی مشهور است (طباطبایی و علم الهدی، ۱۳۹۱: ۵). این خصیصه باعث شده تا رابطه میان انسان و خداوند بیشتر بر مبنای صفات نیکو و عمل بر شریعت الهی به پیش برود. بدین معنا که هر کس در مسیر الهی گام بردارد، به نحو متقابل از عنایت الهی و آنچه رأفت الهی خوانده می شود، بهره خواهد برد. بهره بردن از رأفت الهی برای بندگان نیازمند رعایت اصول و معیارهایی است که در چارچوب آن بتوان با گسترش رفتارهای نیک هم جامعه را به سمت امور خیر سوق داد و هم اینکه از رأفت الهی نصیب بندگان شود. از جمله اینکه گفته می شود که یکی از عوامل مهم و تشکیل دهنده اخلاق اجتماعی در جامعه اسلامی، ترویج و گسترش امر به معروف و نهی از منکر است؛ زیرا امر به معروف و نهی از منکر مایه رستگاری و شایستگی جامعه است و خداوند نیز اعضای را مورد لطف، رأفت و رحمت خود قرار می دهد تا آنان با هم انس بگیرند و حقوق یکدیگر را رعایت کنند (سلطانی

رنانی، ۱۳۹۲: ۲۶). از این منظر باید از رابطه متقابل میان امور حسنه بندگان و خداوند متعال سخن گفت که باعث می‌شود تا مسلمانان برای بهره‌مندی از رحمت الهی رفتارهای نیکو و پسندیده را در پیش بگیرند؛ به عبارت دیگر، هر مسلمانی باید از روش و رفتار اخلاقی مبتنی بر تعالیم اخلاقی و الهی تبعیت کند تا هم خودش سعادتمند شود و هم بر آبروی جامعه اسلامی بیفزاید (گلپایگانی، ۱۴۱۳: ۴۵۹). همان‌طور که پیش‌تر بیان شد، بهره‌مندی از رأفت الهی، امری اکتسابی و حاصل تلاش و تصمیم‌انسانی است که وارد جرگه مؤمنان شده و دشواری‌های ناشی از عمل به تکالیف الهی را در قبال کسب رضایت خداوندی و سعادت اخروی را به جان خریده است. در این صورت باید گفت که پنجره رأفت الهی برای همه انسان‌های خداجو و طالب درگاه رحمت الهی باز است و وارد شدن به جرگه مؤمنان نیازمند کوشش انسان است.

اگر انجام امور معروف و نیک و یا توصیه به انجام آن‌ها، حرکت در مسیر بهره‌مندی از رأفت الهی است، نهی از منکر نیز همین نقش را ایفا می‌کند. بدین معنا که نهی از اموری است که هوای نفس و شهوت بدان میل کند و به معنای برحذر داشتن از آنچه با شریعت سازگار نیست، می‌باشد (جرجانی، بی تا: ۲۳)؛ بنابراین بخشی از فرایند اکتسابی بهره‌مندی از رأفت الهی، به پرهیز از امور نادرست و خلاف موازین شریعت و یا انذار به دیگران برای پرهیز از آنان است. باید نتیجه گرفت که راه بهره‌مندی از رأفت اسلامی، رفتارهای نیک از سوی بندگان و سپس مشاهده ثمرات آن در زندگی فردی و اجتماعی خواهد بود.

ذکر این نکته نیز لازم است که رأفت الهی بدین گونه نیست که تقدیری برای مؤمنان باشد. بلکه افرادی با اعمال و رفتارهای نیکو و پیروی از دستورات الهی واجد خصائصی می‌شوند که در نهایت از عنایت خداوندی بهره‌مند می‌شوند که همان رأفت الهی (رحمت رحیمیه) است؛ بنابراین نباید تصور نمود که رأفت صفتی نخبه‌گرایانه و از پیش تعیین شده برای مؤمنان است. بلکه باید این گونه بیان نمود که بهره‌مندی از رأفت الهی حاصل تلاش انسان‌های عادی از طریق عمل به دستورات الهی و قرار گرفتن در زمره مؤمنان و بندگان خاص است. از این رو باید گفت که بهره‌مندی از رحمت رحیمیه برای عموم مردم باز است

و همه آنها همواره در معرض نفحات و رحمت الهی هستند و خداوند متعال، مسیرها و نشانه‌های رحمت و هدایت خود را به بندگان نشان می‌دهد، اما همه انسان‌ها از تمام مراتب رحمت رحیمیه برخوردار نمی‌شوند، برخی از آنان نظیر کافران و مشرکان خود را از این نعمت بی‌نصیب می‌سازند و مؤمنان نیز به فراخور ظرفیتشان از آن بهره‌مند می‌شوند (پرچم و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۰۲)؛ بنابراین علاوه بر اینکه رأفت شامل حال بندگان خاص خداوند است، دارای سلسله‌مراتب است و این درجه‌بندی و سلسله‌مراتب معلول رفتار و کردار انسانی و میزان پیروی از دستورات الهی و کاربست آنان در زندگی فردی و در تعامل با دیگران است. بدین ترتیب برای بهره‌مند شدن همه انسان‌ها از رأفت (رحمت رحیمیه) نیازمند آن هستیم تا بندگان با طی کردن مسیر الهی، به مؤمنانی خداجو و طالب حقیقت بدل شوند تا بتوان همه آنها را شامل رأفت الهی نمود؛ بنابراین مسیر بندگی برای خداوند مسیری باز و سرشار از راه‌های متنوع و متعدد است که انسان‌ها با توسل به دستورات و احکام دینی و برحسب میزان اعمال نیکی که انجام می‌دهند، از آن بهره‌مند شوند.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر باهدف بررسی جایگاه رأفت در فرهنگ اسلامی از منظر نظام‌سازی اجتماعی نگارش شد و در آن به اهمیت رأفت و جایگاه آن در دین اسلام و همچنین نقش آن در بهبود زندگی فردی و اجتماعی اشاره شد. بدین معنا که پژوهشگر تلاش نمود تا با عنایت به جاودانگی احکام و دستورات دینی، نظام اجتماعی را با استفاده از احکام، اصول و قواعد دینی سامان ببخشد. با توجه به اینکه رأفت یکی از همین گنجینه‌های ارزشمند دین اسلام است و مصادیق آن در نزد آیات و روایات متعدد است، سامان دادن به زندگی فردی و اجتماعی مبتنی بر رأفت، نقش مهمی در اصلاح امور فردی و اجتماعی دارد. رأفت که خود بخشی از رحمت است و تحت عنوان رحمت رحیمیه به مؤمنان اختصاص دارد، نقش مهمی در نشان داده راه و مسیر برای بندگان دارد که به دنبال کمال هستند و قدم در مسیر الهی گذاشتند؛ اما رأفت هم توسط خداوند و احسانی که در حق بندگان خود دارد و هم توسط بندگان خود که از گذشت، بسیار مهربان بودن و همچنین رفتارهای نیکو با یکدیگر

استفاده می‌کنند، قابل مشاهده است. رأفت در فرهنگ اسلامی، سیره پیامبر گرامی اسلام (ع)، توصیه و رفتار ائمه (ع) و توصیه حکما و علمای اسلامی بسیار مورد توجه است و حتی به بخش‌های زندگی فردی و اجتماعی، نظام حاکمیت از جمله در مباحث قضایی کاربردهای اثربخشی دارد. هنگامی که بحث از حق الناس و یا حدود نباشد، رأفت خداوندی می‌تواند شامل مؤمنان و غیرمؤمنان شود و این رویه نیز توسط بنندگان نیز باید به‌عنوان سرلوحه زندگی و تعامل با سایر افراد جامعه قرار گیرد.

بر مبنای آنچه بررسی شد نظام سازی اجتماعی بر مبنای رأفت و بهره بردن از رأفت الهی، نیازمند چند مرحله اساسی است: اول اینکه فرد باید از مطیعان خدا و رسول خدا باشد. دوم اینکه اعتراف به گناه خود داشته باشند، زیرا کسانی که گناه و خطای خود را می‌پذیرند و دنبال اصلاح می‌روند، قلب خود را برای پذیرش احکام نورانی و الهی باز می‌گذارند. در این صورت از خطای آنان چشم‌پوشی می‌شود و شامل گذشت می‌شوند (توبه، آیه ۱۰۲). گام بعدی آن است که بتواند نسبت به اصلاح خطاهای خود اقدام نمایند که در این صورت می‌توان از رأفت و نگاه خداوندی بهره‌مند شد (آیه ۱۶۰ سوره بقره، آیه ۸۹ سوره آل عمران و آیات ۴ و ۵ سوره نور). به‌علاوه اینکه گذشت در زندگی افراد باعث نزدیکی قلوب آنان به یکدیگر، کاستن از کینه و کدورت‌ها، ترویج فرهنگ گذشت و کمک به افرادی که به هر نحوی دچار خطا و اشتباه شدند تا بتوانند در چارچوب یک رویه اصلاحی به زندگی خود بازگردند. راهکار اخیر بیش از هر چیز در حوزه دعاوی قابلیت کاربرد دارد که افراد می‌توانند با چشم‌پوشی از برخی منافع شخصی خود، زمینه را برای الفت و دوستی و مهربانی در جامعه فراهم کنند.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Abdolmotaleb Abdollah

<http://orcid.org/0000-0002-6824-017X>

منابع

قرآن کریم.

ایوب، محمود (۱۳۸۳)، *اسلام، دین و تاریخ*، لندن: انتشارات وان ورد.
بیهقی، احمد بن الحسین (۱۴۲۴)، *السنن الکبری*، ج ۸، تحقیق محمد عبدالقادر، چاپ سوم، بیروت: انتشارات دارالکتب العلمیه.
پرچم، اعظم، بنیان، پروین، حاتمی، لاله‌زار (۱۳۸۹)، *معناشناسی رحمت رحیمیه در قرآن*، مجله تحقیقات علوم قرآن و حدیث، سال هفتم، شماره دوم، صص ۹۵-۱۱۶.
جرجانی، می‌رسید شریف (بی تا)، *التعريفات*، ترجمه سید عرب و سیما نوربخش، تهران: نشر فروزان.

حاجی بابایی، حمیدرضا، رضازاده عسکری، زهرا، سلیمی، سعید (۱۳۹۷)، *تأثیر رحمت الهی بر کاهش فشارهای روانی مطرح شده از سوی آلیس، فصلنامه فلسفه اسلامی*، سال سوم، شماره اول، صص ۱۱۵-۱۳۱.

راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین بن محمد (۱۴۱۲)، *المفردات فی غریب القرآن*، بیروت: دارالعلم.
رحیم‌پور، فروغ‌السادات (۱۳۸۷)، *توحید از نگاه امام خمینی (ره)*، تهران: انتشارات مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).

سلطانی رنایی، سیدمهدی (۱۳۹۲)، *مؤلفه‌های اخلاق اجتماعی از دیدگاه علامه طباطبایی و شهید مطهری، پژوهش‌های اجتماعی اسلامی*، سال نوزدهم، شماره اول، صص ۳-۴۱.
سید رضی، (۱۴۱۵)، *نهج البلاغه*، تهران: انتشارات بنیاد نهج البلاغه.

سیدباقری، سیدکاظم (۱۴۰۰)، *نظام سازی در فقه سیاسی شیعه، رویکردها و توانمندی‌ها، فصلنامه پژوهش‌های سیاست اسلامی*، سال نهم، شماره نوزدهم، صص ۲۷۵-۲۵۱.

سیوطی جلال‌الدین عبدالرحمن. (۱۴۱۸). *الاتقان فی علوم القرآن*، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت.

طالبی طادی، بهنام، سعدی، حسین‌علی، بیاتی، محمدحسین (۱۳۹۸)، *عناصر انسان‌شناسی نظام‌سازی فقهی، مجله راهبرد فرهنگ*، شماره چهل و هشتم.

طباطبایی، سید محمدحسین (۱۴۱۷)، *المیزان فی التفسیر القرآن*، قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.

طباطبایی، سید محمود، علم الهدی، سید حسن (۱۳۹۱)، قلمرو فقه پزشکی و اخلاق پزشکی، مجله اخلاق و تاریخ پزشکی، دوره پنجم، شماره پنجم، صص ۹-۱.

طریحی، فخرالدین (۱۳۷۵)، مجمع البحرین، تهران: انتشارات مرتضوی.

عسکری، حسین بن عبدالله (۱۴۱۲)، الفروق الغوییه، قم: انتشارات اسلامیة.

فخر المحققین، محمد بن حسن (۱۳۶۳)، ایضاح الفوائد، قم: انتشارات اسماعیلیان.

فراهیدی، خلیل ابن احمد (۱۴۱۴)، العین، قم: انتشارات هجرت.

قمی مشهدی، محمد بن محمدرضا (۱۳۹۴)، تفسیر کنز الدقائق و بحر الغرائب، قم: انتشارات شمس الضحی.

کلینی، ابوجعفر (۱۴۰۷)، الکافی، تهران: انتشارات دارالکتب الاسلامیه.

گلپایگانی، محمد (۱۴۱۳ ق)، توضیح المسائل، قم: انتشارات دارالقرآن.

محمدی ری شهری، محمد (۱۳۶۰)، فلسفه وحی و نبوت، قم: دفتر انتشارات اسلامی.

محمدی ری شهری، محمد. (۱۳۸۴). میزان الحکمه، جلد دوم، دارالحديث مطهری، مرتضی (۱۳۷۳)، نبوت، تهران: انتشارات صدرا.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۷)، سیری در سیره نبوی، تهران: انتشارات صدرا.

مقریزی، احمد بن علی (۱۴۲۰)، امتاع الاسباع، بیروت: دارالکتب العلمیه.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۵)، آیین رحمت، تهیه و تنظیم: ابوالقاسم علیان نژادی، قم: مدرسه علی ابن ابیطالب (ع).

موسوی خمینی، روح الله (۱۳۸۰)، شرح دعای سحر، قم: انتشارات فیض کاشانی.

مهریزی، مهدی (۱۳۷۹)، فقه پژوهی، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

نجفی، محمدحسین (۱۴۱۶)، جواهرالکلام، تحقیق و ترجمه عباس قوچانی، بیروت: دارالاحیاء التراث العربیه.

هویزی، عبدعلی بن جمعه (۱۴۱۲)، تفسیر نورالثقلین، قم: اسلامیة.

References

Quran Kareem.

Ayoub, Mahmoud. (2004). *Islam, Religion and History*, London: One Word Publications. [In Persian]

Askari, Husayn ibn Abdullah. (1993). *Al-Furqan al-Ghawiya*, Qom: Islamiah Publications. [In Arabic]

- Bayhaqi, Ahmad ibn al-Husayn. (2003). *Al-Sunan al-Kubra*, Vol. 8, edited by Muhammad Abdul Qadir, 3rd edition, Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyah. [In Arabic]
- Fakhr al-Muhaqqiqin, Muhammad ibn Hasan. (1984). *I'zaz al-Fawaid*, Qom: Ismailian Publications. [In Arabic]
- Farahidi, Khalil ibn Ahmad. (1993). *Al-Ain*, Qom: Hijrat Publications. [In Arabic]
- Golpayegani, Mohammad. (1994). *Explanation of the Issues*, Qom: Dar al-Quran Publications. [In Persian]
- Huveysi, Abdul Ali ibn Jama'ah. (1993). *Tafsir Nur al-Thaqalin*, Qom: Islamiyah Publications. [In Arabic]
- Hajibabaie, Hamid Reza; Rezazadeh Askari, Zahra; Salimi, Saeed. (2018). The Impact of Divine Mercy on Reducing Psychological Pressures Raised by Alice, *Journal of Islamic Philosophy*, 3rd year, 1st issue, pp. 131-115. [In Persian]
- Jorjani, Mir Sayyid Sharif. (n.d.). *Al-Tarifat*, translated by Sayyid Arab and Sima Nourbakhsh, Tehran: Forouzan Publishing. [In Arabic]
- Kulayni, Abu Ja'far. (1988). *Al-Kafi*, Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyah. [In Arabic]
- Muqrizi, Ahmad ibn Ali. (1999). *Umta al-Asba'*, Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyah. [In Arabic]
- Mohammadi Reyshahri, Mohammad. (2005). *Philosophy of Revelation and Prophethood*, Qom: Islamic Publications Office. [In Persian]
- Motahhari, Morteza. (1998). *Journey into the Prophet's Biography*, Tehran: Sadra Publications. [In Persian]
- Motahhari, Morteza. (1984). *Prophethood*, Tehran: Sadra Publications. [In Persian]
- Mehrizi, Mahdi. (2000). *Jurisprudence*, Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Persian]
- Makarem Shirazi, Naser. (2006). *Ceremony of Mercy, compiled and arranged by Abul-Qasim Alian Nezhadi*, Qom: School of Ali Ibn Abi Talib (AS). [In Persian]
- Mousavi Khomeini, Ruhollah. (2001). *Commentary on Dua Sahar*, Qom: Fazel Kashani Publications. [In Persian]
- Najafi, Muhammad Hussein. (1995). *Jawahir al-Kalam, edited and translated by Abbas Quchani*, Beirut: Dar al-Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic]
- Paracham, Azam; Bonyan, Parvin; Hatami, Lalehzar. (2010). A Semantics of Divine Mercy in the Quran, *Journal of Quranic Studies and Hadith Research*, 7th year, 2nd issue, pp. 95-116. [In Persian]
- Qomi Mashhadi, Mohammad ibn Mohammad Reza. (2015). *Interpretation of Kanz al-Daqaiq and Bahr al-Gharaib*, Qom: Shams al-Zoha. [In

Persian]

- Raghib Isfahani, Abu al-Qasim Husayn ibn Muhammad. (1993). *Al-Mufradat fi Ghareeb al-Quran*, Beirut: Dar al-Ilm. [In Arabic]
- Rahimpour, Forough al-Sadat. (2008). *Tawhid from the Perspective of Imam Khomeini (ra)*, Tehran: Institute for Compilation and Publication of Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Sultani Renani, Seyed Mehdi. (2013). Components of Social Ethics from the Perspectives of Allameh Tabatabai and Martyr Motahhari, *Islamic Social Research*, 19th year, 1st issue, pp. 41-3. [In Persian]
- Sayyed Baqeri, Seyed Kazem. (2021). Systematization in Shiite Political Jurisprudence: Approaches and Capabilities, *Journal of Islamic Political Studies*, 9th year, 19th issue, pp. 275-251. [In Persian]
- Talabi Tadi, Behnam; Sa'di, Hossein-Ali; Bayati, Mohammad Hossein. (2019). Elements of Anthropology in the Jurisprudential Systematization, *Rahbord-e Farhang Journal*, 48th issue. [In Persian]
- Tabatabai, Seyed Mahmoud; Elm al-Hoda, Seyed Hassan. (2012). The Scope of Medical Jurisprudence and Medical Ethics, *Journal of Ethics and History of Medicine*, 5th year, 5th issue, pp. 9-1. [In Persian]
- Sayyid Razi. (1994). *Nahj al-Balagha*, Tehran: Bonyad Nahj al-Balagha Publications. [In Arabic]
- Suyuti, Jalal al-Din Abd al-Rahman. (1997). *Al-Itqan fi Ulum al-Quran*, edited by Muhammad Abulfazl Ibrahim, Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyah. [In Arabic]
- Tabatabai, Seyed Muhammad Hussein. (1998). *Al-Mizan fi Tafsir al-Quran*, Qom: Society of Seminary Teachers of Qom. [In Arabic]
- Tarihi, Fakhr al-Din. (1996). *Majma al-Bahrain*, Tehran: Mortazavi Publications. [In Arabic]

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

استناد به این مقاله: عبدالله، عبدالمطلب. (۱۴۰۳). جایگاه رأفت در فرهنگ اسلامی و آثار آن در زندگی فردی و اجتماعی، دو فصلنامه علمی سراج مُنیر، ۱۵(۴۸)، ۱۵۹-۱۸۴. DOI: 10.22054/ajsm.2024.75852.1966

Seraje Monir is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.